

Maria Chodkowska
Zdzisław Kazanowski

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Zmiana społeczna wywołana upadkiem komunizmu w Polsce w percepcji dwóch pokoleń: pracowników socjalnych i ich dorastających dzieci

Wprowadzenie

Każda żywa struktura dąży do rozwoju, postępu. Dotyczy to zarówno indywidualnego organizmu, małych grup, dużych społeczeństw i ich instytucji, jak i całych cywilizacji. Dokonywanie się rozwoju możliwe jest tylko poprzez zmianę, natomiast nie oznacza to, że każda zmiana generuje rozwój. Zmianę niekorzystną dla organizmu indywidualnego bądź zbiorowego określa się mianem regresu. Natomiast zmiana społeczna oznaczająca rozwój struktur społecznych w kierunkach społecznie pożądanym¹ nazywana jest w socjologii postępow, progresją. Postęp w społeczeństwach, zarówno w jego małych grupach, jak i w dużych strukturach, dokonuje się zawsze poprzez zmianę społeczną, stąd dla diagnozowania rozwoju społeczeństwa oraz prognozowania kierunków tego rozwoju ważne są analizy dotyczące czynników zmian społecznych, a ściślej: ich percepcji.

Zmiana społeczna odnosi się wyłącznie do struktur społecznych. W socjologii pod pojęciem tym rozumie się różnicę pomiędzy stanem systemu społecznego (grupy, organizacji) w jednym momencie czasu i stanem tego samego systemu w innym momencie czasu². Zatem rozwój społeczny jest

¹ Według Piotra Sztompki (*Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo „Znak”, 2010, s. 440), rozwój jest procesem o kierunku pozytywnym, a kierunkowa sekwencja wyznaczających go zmian społecznych jest uruchamiana poprzez mechanizmy wewnętrzny.

² P. Sztompka: *Socjologia. Analiza społeczeństwa...*, s. 453.

czymś innym niż społeczny rozwój jednostkowy³, rozwój społeczny dotyczy bowiem struktur innych niż rozwój jednostkowy, rządzących się prawami specyficznymi dla życia zbiorowego ludzi.

Zmiany społeczne mogą być wygenerowane różnymi czynnikami, ponieważ dokonują się pod wpływem oddziaływań środowiska naturalnego, wytworów kultury, znajdujących odzwierciedlenie w odkryciach, wynalazkach czy dyfuzjach, a zwłaszcza pod wpływem rozwoju nauki i techniki, przy czym czynniki kulturowe mają charakter jednostkowy bądź grupowy. Rozwój kultury, nauki i techniki jest konsekwencją działań ogólnoludzkich, czyli działań ogółu populacji żyjącej w danym miejscu i czasie. Niektórzy ludzie w działaniach indywidualnych bądź zespolonych działaniach grupowych wnoszą szczególnie duży wkład w zmiany generujące rozwój dzięki swojej ponadprzeciętnej aktywności opartej na szczególnych predyspozycjach, między innymi do zespalania jednostek wokół określonej idei. W tym znaczeniu socjologowie przyjmują, że przyczyną zmian społecznych staje się działalność ludzka: indywidualna i grupowa⁴.

Jak pisze Norman Goodman, zmiany nie zachodzą bez powodu i najczęściej zależą od wielu czynników⁵. W życiu społecznym zazwyczaj obserwujemy współwystępowanie i współoddziaływanie wielu zarówno indywidualnych, jak i grupowych czynników zmiany. Są one przedmiotem zainteresowania socjologów, dla których zmiana jest na tyle istotną kategorią analityczną, iż wyznacza zakres odrębnej teorii socjologicznej – określanej jako socjologia zmiany społecznej⁶.

Zmiana społeczna jest również ważną kategorią analityczną w dyskursach pedagogiki społecznej. Andrzej Radziewicz-Winnicki podkreśla, że szczególną uwagę w analizach dotyczących zmiany należy zwracać na intensywność jej dynamiki, wiążącą się z rozwojem społeczeństwa nowoczesnego, jak również na dokonywanie się zmiany w różnych obszarach społeczeństwa: demograficznych, normatywnych, kulturowych i innych⁷.

³ Na przykład w psychologii czy pedagogice mówi się o rozwoju społecznym jako jednej z płaszczyzn rozwoju jednostkowego (obok rozwoju poznawczego, emocjonalnego czy fizycznego).

⁴ A. Giddens: *Socjologia*. Przeł. A. Szulżycka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006, s. 66–67.

⁵ N. Goodman: *Wstęp do socjologii*. Przeł. J. Polak, J. Ruszkowski, U. Zielińska. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2001, s. 337.

⁶ Zob. P. Sztompka: *Socjologia zmian społecznych*. Kraków: Wydawnictwo „Znak”, 2005.

⁷ A. Radziewicz-Winnicki: *Spółczesność w trakcie zmiany. Rozważania z zakresu pedagogiki społecznej i socjologii transformacji*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2004, s. 28–29.

Pedagodzy społeczni przyjmują, za antropologami kultury, dwa zasadnicze modele wyjaśniania przyczyn zmiany. Pierwszy to model ewolucjonistyczny, zgodnie z którym proces zmiany jest pochodną natury i dyspozycji samego społeczeństwa, w związku z tym zmiana pojawia się samoistnie. Natomiast w modelu dyfuzjonistycznym zakłada się, że zmianę wywołują czynniki zewnętrzne w zetknięciu się społeczeństwa z innymi kontekstami kulturowymi i poddawaniu się ich oddziaływaniom⁸. Dla celów analizy zawartej w naszym opracowaniu przyjęliśmy model mieszany, tzn. zakładamy, iż upadek komunizmu w Polsce dokonał się zarówno pod wpływem przemian świadomości społeczeństwa opartych na wcześniejszych ideałach wolnościowych, jak i w konsekwencji kontaktów z czynnikami zewnętrznymi, takimi jak modele życia, wzorce swobód obywatelskich czy wolny rynek ekonomiczny w krajach demokratycznych.

Nasze opracowanie zawiera empiryczną analizę percepcji zmiany społecznej na przykładzie percepcji zmian wygenerowanych upadkiem komunizmu w Polsce. Przyjmujemy, że czynnikiem tak rozumianej zmiany jest grupowa działalność Polaków – jakkolwiek wkład różnych jednostek w tę działalność był zróżnicowany, to jednak nie byłaby ona możliwa bez aktywności milionów osób odczuwających potrzebę zmiany i gotowych do wspierania działań prowadzących do jej osiągnięcia. Także wówczas, kiedy wspieranie to wymagało osobistych wyrzeczeń: rezygnacji z szans awansu zawodowego, osiągania korzyści materialnych, a nawet zmierzania się z zagrożeniem utraty dóbr najwyższej cenionych – podstaw egzystencji materialnej rodziny i wolności osobistej. Tak było w przypadku działalności prowadzącej do upadku komunizmu w Polsce.

Założenia metodologiczne badań własnych

Koncepcja prezentowanych badań odwołuje się do teorii zmiany społecznej. Przedmiotem diagnozy jest percepcja czynnika tej zmiany: „upadku komunizmu w Polsce”. Uwzględniona została zarówno percepcja pokoleń, które uczestniczyło w kreowaniu zmiany bądź przynajmniej dokonywaniu się, jak i pokolenia, dla którego zmiana ta jest tylko zdarzeniem czy procesem historycznym, znanym w większym bądź mniejszym stopniu wyłącznie z przekazów pośrednich. Badania zostały zrealizowane w paradygmacie pozytywistycznym, co wyznacza kwantytatywny charakter

⁸ E. Nowicka: *Świat człowieka – świat kultur*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001, s. 102-103; E. Bielska: *Zmiana społeczna oraz zjawiska jej towarzyszące*. W: *Oblicza współczesności w perspektywie pedagogiki społecznej*. Red. W. Danilewicz. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2009.

analiz. Jak pisze Tadeusz Pilch, „w badaniach ilościowych cel badań jest wyraźnie określony przed ich rozpoczęciem”⁹. Za cel podjętych badań przyjęto opisanie różnic międzypokoleniowych w zakresie percepcji konsekwencji upadku komunizmu w Polsce. Problem badawczy, zgodnie z przyjętą procedurą, miał charakter diagnostyczny i został wyrażony za pomocą pytania: Jakie różnice w percepcji konsekwencji upadku komunizmu w Polsce dla życia osobistego, kraju i świata występują między dwoma pokoleniami: rodzicami – pracownikami społecznymi – i ich dziećmi?

W badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, która pozwoliła na zgromadzenie wiedzy odnoszącej się do badanego zjawiska w postaci wyrażanych na jego temat poglądów. Technika badawczą była ankieta, a narzędziem – kwestionariusz ankiety zawierający wyskalowane listy twierdzeń odnoszących się do różnych obszarów zmiany społecznej.

W doborze grupy badanej posłużono się dwoma kryteriami. Pierwszym było pełnienie roli pracownika socjalnego. Podkreślić należy, iż pracownicy socjalni należą do grupy zawodowej mającej stosunkowo duże możliwości oddziaływania na zmianę społeczną. Do obowiązków konstytuujących rolę zawodową osób z tej grupy przypisane jest przeciwdziałanie negatywnym konsekwencjom zmian zagrażających marginalizacją i wykluczeniem jednostek, grup i całych społeczności nieradzących sobie z sytuacjami trudnymi, wygenerowanymi przez zmianę o różnym natężeniu, a zwłaszcza przez kryzys, rozumiany jako zmiana gwałtowna.

Drugie kryterium uwzględnione w dokonanej analizie to wiek osób percypujących zmianę, a ściślej – pokoleniowość wyznaczana wiekiem życia.

Kierując się tymi dwoma kryteriami doboru populacji, znajdującymi uzasadnienie w przedmiocie analizy, przeprowadzono badania w grupie pracowników socjalnych reprezentujących wszystkie regiony Polski oraz w grupie dzieci tych osób – uczniów szkół ponadpodstawowych. Taki dobór badanych grup z pewnością wpłynął na charakter uzyskanych wyników, co zostanie podkreślone w sformułowanych na ich podstawie wnioskach.

W badaniach uczestniczyło 245 rodziców (w tym 181 matek oraz 64 ojców) oraz 245 ich dzieci w okresie adolescencji (177 dziewcząt i 68 chłopców). W sumie badania objęły 490 osób. Średnia wieku życia rodziców wynosiła 45,05, natomiast średnia wieku życia badanej młodzieży – 17,37.

Badani reprezentowali trzy środowiska zamieszkania: wieś (93 rodziny – 37,96%), małe miasto (90 rodzin – 36,73%) i duże miasto powyżej

⁹ T. Pilch: *Strategia badań ilościowych*. W: *Podstawy metodologii badań w pedagogice*. Red. S. Palka. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwa Psychologiczne, 2010, s. 66.

50 tys. mieszkańców (62 rodziny – 25,31%). Rodzice posiadali najczęściej wykształcenie wyższe (153 osoby – 62,45%). Pozostała część badanych rodziców legitymowała się wykształceniem średnim (90 osób – 36,73%). Dwie osoby (0,82%) nie udzieliły informacji na temat swojego wykształcenia.

Należy także stwierdzić, że większość badanych rodziców miała pracę (237 osób – 96,74%), a tylko 5 (2,04%) pozostawało bez zatrudnienia (3 rodziców – 1,20% – nie udzieliło informacji na temat swojej sytuacji zawodowej).

W analizie stosunku badanych do wiary i Boga ustalono, iż 222 dzieci (90,61%) oraz 235 rodziców (95,92%) zadeklarowało się jako „wierzący”, natomiast 17 dzieci (6,94%) i 9 rodziców (3,67%) jako „niewierzący”. Sześcioro dzieci (2,45%) i jeden rodzic (0,41%) nie odpowiedzieli na to pytanie. Uwzględniając ten brak odpowiedzi wyniki analizy testem *Chi* wykazały obecność istotnej statystycznie różnicy między badanymi grupami pokoleniowymi ($p < 0,05$). Wynik taki sugeruje, iż należy brać pod uwagę reakcje na pytanie o stosunek do wiary i religii jako zmienną mogącą oddziaływać na różnice międzypokoleniowe dotyczące badanych problemów.

Interesująco rozłożyły się sympatie polityczne badanych w obu grupach pokoleniowych, co odzwierciedlają dane zawarte w tabeli 1.

Tabela 1

Sympatie polityczne deklarowane przez badanych

Sympatie polityczne	Pokolenie rodziców		Pokolenie dzieci		Ogółem	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Platforma Obywatelska	63	25,71	52	21,23	115	23,47
Prawo i Sprawiedliwość	46	18,78	35	14,29	81	16,53
Ruch Palikota	8	3,26	42	17,14	50	10,20
Sojusz Lewicy Demokratycznej	18	7,35	10	4,08	28	5,72
Polskie Stronnictwo Ludowe	27	11,02	12	4,90	39	7,96
Inne	1	0,41	–	–	1	0,20
Brak sympatii politycznych	36	14,69	36	14,69	72	14,69
Brak odpowiedzi	46	18,78	58	23,67	104	21,23
Razem	245	100,00	245	100,00	490	100,00

Analiza testem *Chi* wykazała istotne statystycznie zróżnicowanie sympatii politycznych wśród badanych z obu grup pokoleniowych ($p < 0,001$). Złożyły się na to fakt, iż rodzice częściej niż ich dzieci deklarowali sympatie polityczne do największych partii politycznych (PO, PiS i PSL), podczas gdy dzieci wyraźnie częściej (z kilkunastoprocentową przewagą

nad rodzicami) deklarowały sympatyzowanie z Ruchem Palikota. Była to druga pod względem popularności partia polityczna (po Platformie Obywatelskiej) wskazywana przez młode pokolenie respondentów. Natomiast wśród rodziców, biorąc pod uwagę procentowy wskaźnik poparcia, zajęła ona ostatnie (piąte) miejsce.

Sympatie polityczne należałoby w związku z tym potraktować także jako zmienną pośredniczącą, która może odgrywać istotną rolę w rozkładzie wyników badań porównywanych grup pokoleniowych.

Wyniki, które zostaną przedstawione w dalszej części analiz, zostały uzyskane z wykorzystaniem techniki jednoczynnikowej analizy danych¹⁰.

Konsekwencje zmiany społecznej wywołanej upadkiem komunizmu w Polsce w percepcji młodzieży i dorosłych

Przed upadkiem komunizmu w Polsce społeczeństwo było mocno podzielone. Zdecydowana większość robotników, inteligencji i młodzieży wypowiadała się przeciwko ograniczeniom swobód obywatelskich i przeciwko zależności Polski od Związku Radzieckiego; stosunkowo mocne były jednak również kręgi skupione wokół ówczesnej władzy, korzystające z określonych przywilejów i gotowe tych przywilejów bronić. Jednocześnie powszechna była świadomość głębokiego kryzysu ekonomicznego całego bloku wschodniego, co musiało być postrzegane nie tylko przez narody, lecz także przez przywódców partii komunistycznych tych krajów, w tym Polski, jako budzące konieczność nieuchronnej zmiany. Mocna i dobrze zorganizowana opozycja, znajdująca oparcie w „papieżu znad Wisły” dawała Polakom szansę na stanie się liderem tej zmiany. Jednak w ówczesnej Polsce nie tylko naród był podzielony, również struktura wielomilionowej polskiej opozycji nie była harmonijna i spójna, i w jej obszarach istniały sprzeczności interesów i odpowiadające im podziały, co ujawniło się jaskrawo w ostatniej dekadzie ubiegłego stulecia, już po rozpadzie bloku państw komunistycznych. Zatem zarówno wcześniejsze zróżnicowanie interesów, jak i późniejsze ostre konflikty pomiędzy zwolennikami ugrupowań lewicowych i prawicowych, ale również w strukturach partii postsolidarnościowych niewątpliwie zdecydowały o tym, że różna jest percepcja konsekwencji upadku komunizmu w Polsce. Ponadto, tak jak każda opinia społeczna, i percepcja upadku komunizmu zmienia się w czasie społecznym¹¹, stąd ważnym kryterium analizy tej

¹⁰ H.-H. Krüger: *Metody badań w pedagogice*. Przeł. D. Sztobryn. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwa Psychologiczne, 2007, s. 183.

¹¹ Czas społeczny jest tu rozumiany jako sieć „relacji odzwierciedlających, ale także kształtujących szczególne, temporalne zależności między zjawiskami,

kwestii jest przynależność pokoleniowa. W tabeli 2 przedstawione zostały dane dotyczące oceny konsekwencji upadku komunizmu w Polsce, formułowanej przez dwa pokolenia: pokolenie pracowników socjalnych, dorastających w czasach walki o tę zmianę, oraz pokolenie ich dzieci, znających realia sprzed upadku komunizmu tylko z przekazów pośrednich. W analizie uwzględniono ponadto kryterium bliskości-oddalenia różnych kręgów środowiska życia badanych pokoleń, tj. dokonano diagnozy percepcji znaczenia upadku komunizmu w Polsce nie tylko dla samych jednostek badanych i ich rodzin, lecz także dla ich miejscowości, kraju oraz całego świata.

Tabela 2

Przynależność pokoleniowa a ocena konsekwencji upadku komunizmu w Polsce w wybranych obszarach wpływu

Obszar	Pokolenie rodziców		Pokolenie dzieci		$M_{\text{pok_rodz}} - M_{\text{pok_dzieci}}$	Test F	Test T
	M	SD	M	SD			
Życie osobiste	2,03	2,15	1,42	2,03	0,62	0,408	0,001
Rodzina	2,01	2,21	2,08	2,04	-0,07	0,215	0,730
Zamieszkiwana miejscowość	1,82	1,93	1,92	1,92	-0,10	0,958	0,590
Polska	2,94	1,99	3,09	1,95	-0,16	0,760	0,388
Świat	2,60	1,69	2,31	1,88	0,28	0,103	0,085
Kościół polski	2,57	2,07	2,20	2,04	0,38	0,839	0,047
Kościół na świecie	1,90	1,87	1,51	1,87	0,39	0,964	0,024
Nauka w Polsce	2,30	1,76	2,01	1,81	0,29	0,679	0,075
Nauka na świecie	1,83	1,73	1,41	1,82	0,42	0,419	0,010
Polityka w Polsce	2,92	2,17	3,02	2,09	-0,09	0,566	0,638
Polityka na świecie	2,30	1,79	2,12	1,96	0,18	0,158	0,304
Kultura w Polsce	2,56	1,80	2,33	2,01	0,23	0,096	0,184
Kultura na świecie	1,96	1,71	1,59	1,82	0,37	0,323	0,024

Objaśnienia: *F* – wyniki funkcji statystycznej programu Microsoft Excel określającej prawdopodobieństwo, że wariancje danych argumentów nie różnią się znacznie od siebie; *T* – wyniki funkcji statystycznej programu Microsoft Excel określającej prawdopodobieństwo skojarzone z testem t-Studenta; *M* – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *pok_rodz* – pokolenie rodziców; *pok_dzieci* – pokolenie dzieci

Dane umieszczone w tabeli 2 obrazują natężenie wpływu czynnika zmiany społecznej określonego jako „upadek komunizmu w Polsce” w percepcji dwóch pokoleń Polaków. Natężenie to mierzone było na skali

zdarzeniami czy działaniami społecznymi”. P. Sztompka: *Socjologia. Analiza społeczeństwa...*, s. 475.

dwubiegunowej (od -5 do +5), przy czym cyfry +5 i -5 oznaczały największe natężenie wpływów, pozytywnych lub negatywnych, a cyfry -1 i +1 – natężenie najmniejsze. Osoby zaznaczające na skali cyfrę 0 stwierdzały brak wpływu upadku komunizmu w Polsce na własne życie bądź określone obszary tworzące bliższe i dalsze kręgi swojego środowiska społecznego.

Uzyskane wyniki badań pokazują, że wszystkie średnie wartości natężenia wpływu czynnika „upadek komunizmu w Polsce” mają znak dodatni, zatem zarówno badani pracownicy socjalni, jak i ich dzieci postrzegają ten czynnik jako zdarzenie o konsekwencjach pozytywnych dla siebie, własnej rodziny, swojej miejscowości, Polski oraz świata, a także Kościoła na świecie i w Polsce, polityki polskiej i światowej oraz polskiej i światowej kultury. Najwyższe natężenie wpływu analizowany czynnik zmiany uzyskał w pokoleniu rodziców dla: Polski ($M_{pok_rodz} = 2,94$) i polskiej polityki ($M_{pok_rodz} = 2,92$), a najniższe dla struktur ogólnoswiatowych: Kościoła na świecie, nauki światowej, światowej polityki i kultury. Jednocześnie jednak wskaźnik uzyskany dla świata jako takiego, bez wydzielania jego struktur, jest stosunkowo wysoki ($M_{pok_rodz} = 2,60$). Wysoko badani ocenili ponadto wpływ upadku komunizmu w Polsce na swoje życie osobiste ($M_{pok_rodz} = 2,03$), a nisko – na rozwój własnej miejscowości ($M_{pok_rodz} = 1,82$). Z kolei młodzież dostrzega zdecydowanie największy wpływ upadku komunizmu w Polsce na losy kraju ($M_{pok_dzieci} = 3,09$) oraz kształtowanie się polskiej polityki ($M_{pok_dzieci} = 3,02$), a najmniejszy – na życie osobiste, losy Kościoła na świecie, światowej nauki i kultury.

Największą różnicę (na poziomie $p < 0,001$) stwierdzono pomiędzy badanymi dwoma pokoleniami w odniesieniu do wpływu upadku komunizmu w Polsce na życie osobiste. Różnica ta oznacza, iż dorośli, w większym stopniu niż pokolenie ich dzieci, pozostają pod wpływem przekonania, że upadek komunizmu w Polsce pozytywnie zmienił ich życie.

Różnicę pomiędzy pokoleniami na poziomie istotności statystycznej lub zbliżonym uzyskano również w odniesieniu do natężenia wpływu upadku komunizmu w Polsce na Kościół, zarówno polski, jak i światowy, przy czym wyższe średnie w obydwu grupach odnosiły się do Kościoła polskiego. Znaczące różnice pokoleniowe na poziomie istotności statystycznej stwierdzono ponadto w odniesieniu do oceny wpływu upadku komunizmu w Polsce na naukę i kulturę na świecie, przy czym w obydwu przypadkach większe znaczenie analizowanemu czynnikowi przypisywało pokolenie osób starszych.

Oceniając ogólnie percepcję natężenia wpływów upadku komunizmu w Polsce, zauważamy, że w obydwu badanych grupach wskaźniki uzyskują wartości zdecydowanie wyższe od przeciętnych (przypomnijmy, iż możliwe wyniki mieściły się w granicach od -5 do +5). Wartości uzyskane w grupie rodziców znalazły się w przedziale od $M_{pok_rodz} = 1,69$

(wpływ zmiany na losy świata) do $M_{pok_rodz} = 2,94$ (wpływ na losy Polski), a wartości uzyskane w grupie pokoleniowej ich dzieci – od $M_{pok_dzieci} = 1,41$ (wpływ na naukę światową) do $M_{pok_dzieci} = 3,09$ (wpływ na losy Polski). Średnie te uzyskane zostały ze wskazań zarówno osób, które konsekwencje zmiany oceniają pozytywnie, jak i tych, które wybierały punktację ujemną (wskazania skutków negatywnych) lub zerową (nieodstrzeganie jakichkolwiek konsekwencji), przy czym tych pierwszych jest zdecydowanie więcej w odniesieniu do wszystkich obszarów wpływu, co obrazują zamieszczone w tabeli 3 dane szczegółowe dotyczące tej kwestii.

Zdecydowana większość badanych z pokolenia rodziców formułowała pozytywne oceny konsekwencji upadku komunizmu w Polsce dla wszystkich obszarów możliwych wpływów, począwszy od funkcjonowania osobistego aż po zmiany w strukturach światowych. W niemal wszystkich tych zakresach oceny pozytywne przekroczyły 70%, w jednym, tj. w przypadku oceny wpływu upadku komunizmu w Polsce na zmiany w Kościele światowym, zbliżyły się do tego poziomu (68,98%). Najczęściej oceny pozytywne dorośli formułowali w odniesieniu do ogólnie rozumianych zmian w Polsce (87,35%) i na świecie (85,31%), w polskiej polityce (85,31), w światowej polityce (82,45%) i w polskiej kulturze (83,67%). Opinia dotycząca braku wpływu upadku komunizmu w Polsce na poszczególne obszary życia w tej grupie wyrażana była stosunkowo rzadko, a ocena negatywna – wręcz sporadycznie. Wpływu upadku komunizmu w Polsce najczęściej badani pracownicy socjalni nie dostrzegali dla światowej nauki (27,76%), światowego Kościoła (26,94%) i światowej kultury (23,27%) ani dla własnej miejscowości (22,45%). Natomiast najwięcej osób w tej grupie wskazało negatywne konsekwencje polskiej transformacji ustrojowej dla własnego życia oraz własnej rodziny (po 8,98% wskazań).

Badani młodzi ludzie, podobnie jak ich rodzice, rzadko oceniali negatywnie konsekwencje upadku komunizmu w Polsce. Najczęściej w odniesieniu do zmian w światowym Kościele oraz polityce: polskiej i światowej, ale w żadnym z tych obszarów liczba wskazań negatywnych nie osiągnęła poziomu 4%. Natomiast bardziej typowe dla młodzieży jest niedostrzeganie jakichkolwiek zmian w wyniku upadku komunizmu w Polsce. Najczęściej takie stanowisko badani prezentowali w odniesieniu do życia osobistego (46,53%) oraz światowego Kościoła (39,59%) i światowej kultury (38,37%). Najmniej takich ocen młodzi sformułowali w odniesieniu do ogółu zmian w Polsce (7,35%), przy czym w tym zakresie oceny dzieci nie odbiegają od ocen ich rodziców (6,94%), a w obydwu badanych grupach konsekwencje upadku komunizmu w Polsce dla tego obszaru wpływów są najczęściej oceniane zdecydowanie pozytywnie.

Tabela 3
Przynależność pokoleniowa a znak oceny konsekwencji upadku komunizmu w Polsce w wybranych obszarach wpływu

Obszar	Pokolenie rodziców						Pokolenie dzieci					
	ocena						ocena					
	negatywna			neutralna			negatywna			pozytywna		
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
1	22	8,98	40	16,33	182	74,29	1	0,41	7	2,86	121	49,39
2	22	8,98	45	18,37	176	71,84	2	0,82	6	2,45	168	68,57
3	15	6,12	55	22,45	174	71,02	1	0,41	7	2,86	175	71,43
4	13	5,31	17	6,94	214	87,35	1	0,41	6	2,45	18	7,35
5	3	1,22	31	12,65	209	85,31	2	0,82	4	1,63	192	78,37
6	17	6,94	29	11,84	198	80,82	1	0,41	9	3,67	176	71,84
7	9	3,67	66	26,94	169	68,98	1	0,41	8	3,27	134	54,69
8	9	3,67	41	16,73	194	79,18	1	0,41	5	2,04	174	71,02
9	3	1,22	68	27,76	173	70,61	1	0,41	4	1,63	134	54,69
10	13	5,31	22	8,98	209	85,31	1	0,41	8	3,27	204	83,27
11	3	1,22	39	15,92	202	82,45	1	0,41	8	3,27	181	73,88
12	8	3,27	31	12,65	205	83,67	1	0,41	7	2,86	182	74,29
13	3	1,22	57	23,27	183	74,69	2	0,82	3	1,22	142	57,96

Objaśnienia: 1 – życie osobiste, 2 – rodzina, 3 – zamieszkiwana miejscowość, 4 – Polska, 5 – świat, 6 – Kościół polski, 7 – Kościół na świecie, 8 – nauka w Polsce, 9 – nauka na świecie, 10 – polityka w Polsce, 11 – polityka na świecie, 12 – kultura w Polsce, 13 – kultura na świecie.

Zakończenie i wnioski

Upadek komunizmu w Polsce to czynnik zmiany społecznej o szczególnym znaczeniu ze względu zarówno na rozległość i doniosłość konsekwencji, jak i na udział narodu w konstruowaniu tej zmiany, rozłożony w czasie, obejmujący coraz liczniejsze kręgi opozycjonistów i coraz bardziej radykalne działania wyrażające sprzeciw wobec starego porządku, niezgodnego z potrzebami i oczekiwaniami społeczeństwa. Można przyjąć, że konstruowanie tego czynnika zmiany społecznej obejmuje przynajmniej kilka pokoleń, a korzeniami sięga wczesnych lat powojennych, przy czym może być porównywalne z takimi czynnikami zmiany społeczno-kulturowej, jak zjednoczenie Polski po rozbiu dzielnicy, odzyskanie niepodległości po I wojnie światowej, a nawet chrzest Polski. Każdy z tych czynników zmiany stwarzał nową rzeczywistość: polityczną, gospodarczą, kulturową, religijną i społeczną.

W naszych badaniach uwzględniliśmy percepcję upadku komunizmu w Polsce w dwóch pokoleniach wybranej kategorii społeczeństwa: dorosłych pracowników socjalnych oraz ich dzieci – młodzieży uczęszczającej do szkół ponadgimnazjalnych. Na podstawie dokonanej analizy sformułowane zostały następujące wnioski:

1. Upadek komunizmu w Polsce jest postrzegany jako zmiana pozytywna, zarówno przez dorosłych (z grupy pracowników socjalnych), jak i przez pokolenie ich dzieci, o czym świadczy fakt, iż wszystkie wartości średnie uzyskane na podstawie badania za pomocą skali dwustronnej diagnozującej wybrane obszary życia społecznego w Polsce i na świecie były dodatnie.
2. Największe znaczenie upadku komunizmu w Polsce badani pracownicy socjalni dostrzegają dla kraju jako całości i polskiej polityki w szczególności, a najmniejsze – dla struktur ogólnowsiatkowych (nauki, kultury, polityki). Również młodzież twierdzi, że upadek komunizmu w Polsce miał zdecydowanie największy wpływ na losy kraju, zwłaszcza w obszarze polskiej polityki, a najmniejszy – na życie osobiste i światowe struktury.
3. Największą różnicę (na poziomie $p < 0,001$) stwierdzono pomiędzy badanymi pokoleniami w odniesieniu do oceny wpływu upadku komunizmu w Polsce na życie osobiste. Różnica ta oznacza, iż dorośli w większym stopniu niż pokolenie ich dzieci są przekonani, że upadek komunizmu w Polsce pozytywnie zmienił życie tych osób. Takie odmienności najprawdopodobniej stanowią konsekwencję faktu, iż młodzi nie doświadczali osobiście przemian wiążących się z upadkiem komunizmu, mogli tylko na podstawie dostępnych przekazów wyobrażać sobie własne życie w warunkach struktur społeczeństwa PRL-u, zdominowanego rządami jednej partii komunistycznej, w pań-

stwie o scentralizowanej gospodarce i zamkniętych granicach. Jednak uzyskane wyniki wskazują, że takie wyobrażenia są mniej znaczące dla pozytywnej oceny zmiany niż osobiste doświadczenia pokolenia starszego.

4. Różnicę pomiędzy pokoleniami na poziomie istotności statystycznej lub zbliżonym uzyskano również w odniesieniu do oceny natężenia wpływu upadku komunizmu w Polsce na Kościół, zarówno polski, jak i światowy, przy czym wyższe średnie w obydwu grupach odnosiły się do Kościoła polskiego. Można to tłumaczyć także bezpośrednimi doświadczeniami starszego pokolenia przeżywania ograniczeń swobód religijnych, dyskryminowania osób ujawniających przynależność do Kościoła katolickiego i niechętnych praktykom sekularyzacyjnym, stanowiącym jedno z najważniejszych ideologicznych założeń byłej partii komunistycznej i rządu przez nią państwa.
5. Znaczące różnice pokoleniowe na poziomie istotności statystycznej stwierdzono także w odniesieniu do oceny wpływu upadku komunizmu w Polsce na naukę i kulturę na świecie, przy czym w obydwu przypadkach większe znaczenie analizowanemu czynnikowi przypisywało pokolenie osób starszych. Można to tłumaczyć większym realizmem młodych i większą ich skłonnością do idealizowania znaczenia dla świata polskich przemian, które stanowiły bardzo ważne tło społecznej biografii młodego pokolenia. Otwarcie granic Polski może być przez dzieci pracowników socjalnych kojarzone z przenikaniem osiągnięć polskiej nauki, a także wartości i wzorów kultury do cywilizacji ogólnoswiatowej.
6. Dorośli Polacy, którzy pamiętają czasy PRL-u, zdecydowanie częściej pozytywnie oceniają koniec tamtej epoki, przy czym są bardziej skłonni dostrzegać pozytywne konsekwencje minionych zdarzeń w obszarach raczej od nich oddalonych (w świecie i kraju) niż w bliższych (osobistego funkcjonowania, własnej rodziny, własnej miejscowości). Można na tej podstawie sądzić, że są dumni z polskich dokonań roku 1989 i lat bezpośrednio poprzedzających tamte zdarzenia. Wierzyli kiedyś i nadal chcą wierzyć w znaczenie polskiego zrywu narodowego dla korzystnych przemian zarówno w kraju, jak i na świecie, nawet wówczas, kiedy takich konsekwencji nie dostrzegają w swoim najbliższym środowisku wyznaczanym poprzez warunki funkcjonowania osobistego, rodzinnego i lokalnego.
7. Optymizmu pokolenia rodziców i ich poczucia dumy z dokonań transformacji politycznej nie podziela pokolenie młodych Polaków. Wprawdzie i w tej grupie dominują oceny pozytywne, ale nie tak powszechnie jak w pokoleniu rodziców. W odniesieniu do życia osobistego oceny pozytywne młodzieży zaledwie zbliżają się do poziomowi 50%, podczas gdy w pokoleniu rodziców przekroczyły poziom 74%.

Nieznacznie oceny te w grupie młodzieży przekroczyły poziom 50% w odniesieniu do obszarów światowej nauki i światowego Kościoła, natomiast oceny ich rodziców w tych zakresach osiągały poziom 70%. Można to tłumaczyć większym realizmem młodzieży, opartym na obserwacjach struktur także bardziej odległych (Internet), przy jednoczesnym braku sentymentów do zdarzeń, które nie stanowią części osobistego doświadczenia młodego pokolenia.

8. Badani młodzi ludzie, podobnie jak ich rodzice, rzadko oceniają negatywnie konsekwencje upadku komunizmu w Polsce – w żadnym z badanych obszarów liczba wskazań negatywnych nie osiągnęła poziomu 4%. Natomiast częstszy, zwłaszcza wśród młodzieży (wartości zbliżające się do 50%), jest brak dostrzegania jakichkolwiek zmian będących rezultatem upadku komunizmu w Polsce. Analiza jakościowa wypowiedzi osób z młodszego pokolenia wykazała, że najczęściej konsekwencje negatywne upadku komunizmu w Polsce uczniowie wiązali ze zmianą sytuacji bytowej Polaków oraz zmianą stosunków międzyludzkich (w granicach 5,5%), a najrzadziej – ze zmianą wiedzy Polaków (poniżej 2%) oraz zmianą ich moralności (2%). Natomiast w pokoleniu rodziców negatywna ocena przekroczyła 10% w obszarach dotyczących zmiany sytuacji bytowej Polaków, ich moralności, religijności, tolerancyjności oraz zmiany stosunków międzyludzkich, natomiast najmniej takich wskazań odnosiło się do wiedzy Polaków i ich życiowej aktywności (poniżej 5%). Zatem dorośli zdecydowanie częściej formułowali oceny negatywne konsekwencji upadku komunizmu w Polsce (dotyczy to wszystkich uwzględnionych obszarów wpływu), natomiast młodzież była bardziej skłonna do demonstrowania swojej obojętności wobec tych kwestii. Ponadto młodzi respondenci znacznie rzadziej niż dorośli wyrażali silne emocje wobec ocenianych konsekwencji upadku komuny w Polsce poprzez wybory skrajnych wariantów odpowiedzi (+5 i -5).

Przedstawiona analiza sumująca wyniki badań prowadzi do wniosku, że po 24 latach od upadku komunizmu w Polsce tylko około połowa badanych kojarzy to wydarzenie z początkiem pozytywnych zmian natury ogólnej, politycznej lub ekonomicznej, przy czym takie skojarzenia są bardziej typowe dla młodych (nieznacznie powyżej 50% badanych z tego pokolenia) niż starszych (niewiele ponad 40% respondentów z grupy rodziców). Dla większości pozostałych upadek komunizmu w Polsce to odległa przeszłość, kojarzona, podobnie jak wszystkie fakty historyczne, z konkretną datą, ze zdarzeniami bądź z głównymi kreatorami tych zdarzeń (przede wszystkim z osobami Lecha Wałęsy i Jana Pawła II). Tylko nieliczni przeżywane aktualnie frustracje związane z bezrobociem czy kryzysem ekonomicznym przypisują tamtym przełomowym zmianom, można zatem przyjąć, że społeczeństwo, obecnie bardzo podzielo-

ne w swoich ocenach i preferencjach, odpowiedzialnością za aktualne trudności obciąża późniejsze zmiany i kierujących nimi decydentów, a nie samą zmianę z 1989 roku, zapoczątkowującą dzieje polskiej transformacji, czy też poprzedzającą tę zmianę wzmacnianie się ogólnospołecznej opozycji. Jeśli taka tendencja utrzyma się, można przewidywać, iż wkrótce upadek komunizmu w Polsce będzie dla społeczeństwa polskiego wyłącznie przeszłością, faktem historycznym, w niewielkim stopniu kojarzonym z realiami aktualnego życia. Z socjologicznego punktu widzenia jest to proces naturalny, każda zmiana rozpatrywana w kontekście czasu społecznego należy do przeszłości, a wraz z upływem tego czasu do przeszłości przechodzi także coraz więcej następstw tej zmiany, w coraz większym stopniu kojarzonych ze zdarzeniami późniejszymi (na przykład ubożenie społeczeństwa – z reformą Balcerowicza czy błędami kolejnych ekip rządzących).

Na zakończenie analizy warto jeszcze podkreślić, że upadek komunizmu w Polsce należy do tych czynników zmiany społecznej, które dotyczyły bezpośrednio całego społeczeństwa polskiego, a pośrednio także innych państw i całego świata oraz zaznaczyły się we wszystkich sferach funkcjonowania Polaków: ekonomicznej, politycznej, kulturalnej, religijnej, rodzinnej, osobowościowej. Jak każda zmiana społeczna, upadek komunizmu w Polsce wywołał zróżnicowane skutki dla jednostek i grup, które znalazły się w obszarze oddziaływań tej zmiany: jedni szybko gromadzili duże majątki, inni tracili podstawy egzystencji materialnej, jedni odzyskiwali poczucie wolności wyznania, inni czuli się zdominowani hegemonią Kościoła. Upadek komunizmu był więc dla jednych Polaków szansą na uzyskanie pozycji ponadprzeciętnych, a dla innych – realnym zagrożeniem pozycji uprzednio posiadanych. Taka sytuacja stanowi podstawę zróżnicowania percepcji upadku komunizmu w Polsce i ocen wyrażających tę percepcję, co znalazło wyraz w wynikach badań prezentowanych w naszym opracowaniu.

Bibliografia

- Bielska E.: *Zmiana społeczna oraz zjawiska jej towarzyszące*. W: *Oblicza współczesności w perspektywie pedagogiki społecznej*. Red. W. Danilewicz. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2009.
- Giddens A.: *Socjologia*. Przeł. A. Szulżycka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006.
- Goodman N.: *Wstęp do socjologii*. Przeł. J. Polak, J. Ruszkowski, U. Zielińska. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2001.
- Krüger H.-H.: *Metody badań w pedagogice*. Przeł. D. Sztobryn. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwa Psychologiczne, 2007.

- Nowicka E.: *Świat człowieka – świat kultury*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.
- Pilch T.: *Strategia badań ilościowych*. W: *Podstawy metodologii badań w pedagogice*. Red. S. Palka. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwa Psychologiczne, 2010.
- Radziewicz-Winnicki A.: *Społeczeństwo w trakcie zmiany. Rozważania z zakresu pedagogiki społecznej i socjologii transformacji*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwa Psychologiczne, 2004.
- Sztompka P.: *Socjologia zmian społecznych*. Kraków: Wydawnictwo „Znak”, 2005.
- Sztompka P.: *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo „Znak”, 2010.

Maria Chodkowska, Zdzisław Kazanowski

**Social Change Caused by the Fall of Communism in Poland
in the Perception of Two Generations:
Social Workers and Their Adolescent Children**

Summary: The subject of this article is perception of one of the most significant changes the Polish nation has experienced, i.e. the fall of communism in Poland. This article takes into consideration generation differences while evaluating the changes in different spheres of social activity, like individual functioning, life of the Polish nation and the lot of the world. For the purpose of our research, an original and unique procedure provided with the author research device has been created. In the gross, 490 people were examined, including 245 adults and their 245 children who had left primary school. The analysis takes into account generation differences in the perception of the intensity of the change consequences, as well as their value, positive or negative, depending on the actual estimation of the influences. The analysis of the outcome of the research is preceded by an introduction presenting the notion of social change as a subject of social science analysis.

Key words: social change, communism, generation

Maria Chodkowska, Zdzisław Kazanowski

**Der durch den Zusammenbruch des kommunistischen Systems
in Polen hervorgerufene soziale Wandel
in der Auffassung von zwei Generationen:
den Sozialarbeitern und deren heranwachsenden Kindern**

Zusammenfassung: Der Gegenstand des Artikels ist die Perzeption einer der für das polnische Volk wichtigsten Wandlungen, nämlich des Zusammenbruchs des kommunistischen Systems in Polen. Die Verfasser berücksichtigten die Generationsunterschiede bei Beurteilung der Folgen von der Änderung für individuelles Leben der Bürger, für das Leben des ganzen polnischen Volkes und

für die Weltgeschichte. Zwecks eigener Untersuchungen wurde von den Verfassern eine originelle Methode mit einem Forschungswerkzeug entwickelt. Man hat insgesamt 490 Personen, darunter 245 Erwachsene und deren 245 Kinder, Schüler der weiterführenden Schulen, untersucht. Beachtet wurden die Generationsunterschiede sowohl im Bereich der Perzeption von der Änderungsstärke als auch deren positiven oder negativen Wert, der von positiver oder negativer Beurteilung des Einflusses abhängig war. Den Forschungsergebnissen ging eine Einleitung voran, in der der Begriff „sozialer Wandel“ als Forschungsgegenstand der Sozialwissenschaften näherbestimmt wurde.

Schlüsselwörter: sozialer Wandel, Kommunismus, Generation